

# Πρωτογενῆ ἀερόφωνα καὶ ἡ ἀβέβαιη μαρτυρία τοῦ Δισπηλιοῦ

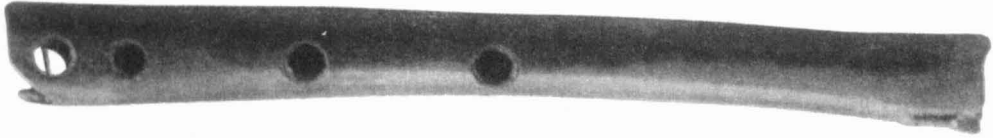
ΣΤΕΛΙΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

Ἐο «αὐλὸς» I τοῦ Δισπηλιοῦ Καστοριᾶς

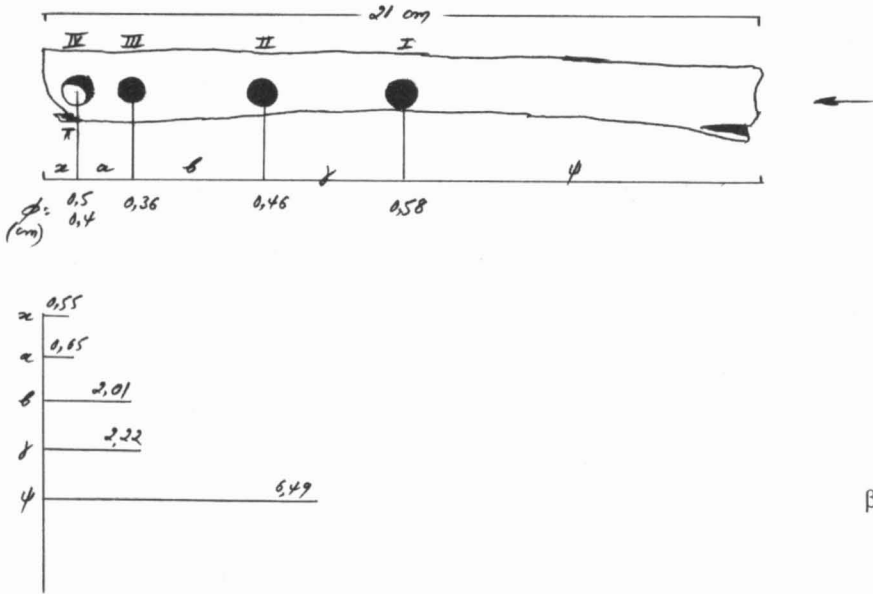
**Τ**ὸ καλοκαίρι τοῦ 1995, ἀνακοινώθηκε στὸν ἡμερήσιο τύπο<sup>1</sup> ἡ εὕρεση αὐλοῦ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ λιμναίου νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στὴν θέση «Νησί», κοντὰ στὸ χωριὸ Δισπηλιὸ τῆς Καστοριᾶς, ὅπου τὶς ἀνασκαφὲς διενεργεῖ ἀπὸ τὸ 1992 ἕως σήμερα τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Καθηγητὴ κύριο Γεώργιο Χουρμουζιάδη. Ἀργότερα, ἔγινε γνωστὸ ὅτι βρέθηκαν ἄλλοι δύο αὐλοὶ στὸν ἴδιο χῶρο.<sup>2</sup> Ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ συμφραζόμενα ὁ αὐλὸς τοῦ 1995 χρονολογήθηκε στὸ 5000 π.Χ., τὴν Νεολιθικὴ ἐποχὴ.<sup>3</sup>

Τὸ εὔρημα περιγράφεται<sup>4</sup> ὡς στιλπνός, ἐλαφρῶς σιγμοειδής, καφὲ χρώματος σωλήνας, ὀστέινος, ἀπὸ κόκκαλο πουλιοῦ (ἴσως κύκνου),<sup>5</sup> μήκους 12,1 ἑκατοστῶν καὶ μέγιστης ἐξωτερικῆς διαμέτρου 1,3 ἑκατοστῶν, μὲ τομὲς στὰ ἄκρα καθαρὲς καὶ σχεδὸν ἐγκάρσιες, ποὺ ἔχουν λειανθῆ ὑπὸ γωνίαν, μὲ πέντε συνολικὰ τρύπες, περίπου κυκλικές, τέσσερις πάνω καὶ μία κάτω (βλ. Εἰκ. 1α). Ἀπὸ τὰ κατασκευαστικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ, τὸ εὔρημα χαρακτηρίστηκε «καλὰ μελετημένο μουσικὸ ὄργανο» - αὐλός - καὶ μάλιστα «ἀκέραιος», λόγῳ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἄκρων καὶ τοῦ σχήματος τοῦ ὀστού.<sup>6</sup> Ἡ θεώρηση, ὅμως, τοῦ διάτρητου ὀστοῦ τοῦ Δισπηλιοῦ ὡς αὐλοῦ ἐλέγχεται, ἂν ἐξετάσωμε κριτικώτερα τὸ εὔρημα καὶ τὸ συγκρίνωμε μὲ ἀνάλογα εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο.

Στὴν Εἰκ. 1β δίδεται σχεδιάγραμμα τοῦ «αὐλοῦ» τοῦ Δισπηλιοῦ, βασισμένο στὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα.<sup>7</sup> Οἱ ὀπὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν μέση τοῦ σωλήνα καὶ κάτω: τέσσερις στὴν μίαν πλευρὰ (I, II, III, IV) καὶ μία στὴν ἄλλη (T). Ἡ τελευταία τρύπα βρίσκεται πάρα πολὺ κοντὰ στὸ ἄκρο, μόνο 5,5 χιλιοστά, καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ ποὺ μᾶς βάζει σὲ σκέψεις. Οἱ διάμετροι τῶν ὀπῶν ποικίλλουν, ἀπὸ 3,6 χιλιοστά ἢ III, ἕως 5,8 χιλιοστά ἢ I. Ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας (IV) ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγουμένη (III) εἶναι πολὺ μικρὴ σὲ σχέση μὲ τὶς ἀποστάσεις III-II (2,01 ἑκα-



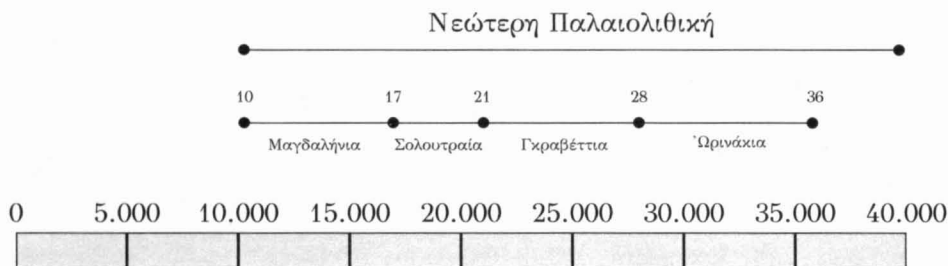
α



β

Εικόνα 1. Ὁ «αὐλός» I τοῦ Διοσπηλιοῦ. α. Φωτογραφία (πηγή: Δημόπουλος 2001:29). β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στους Μαλέα κ.ἄ. (1997)

τοστά) καὶ II-I (2,22 ἑκατοστά): ἄλλο ἓνα ἀνησυχητικὸ χαρακτηριστικὸ. Ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες τοῦ «αὐλοῦ»<sup>8</sup> δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν «καθίσματα» σκαμμένα γύρω ἀπὸ τὶς τρύπες, ὑποδοχὲς δηλαδή γιὰ τὰ δάχτυλα, γιὰ ἀεροστεγῆ φραγμὸ. Βέβαια, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο. Οἱ τρύπες φαίνεται νὰ εἶναι «κωνικές», μὲ μεγαλύτερη διάμετρο στὴν ἐπιφάνεια καὶ μικρότερη στὸ ἐσωτερικόν.<sup>9</sup> Ἡ πέμπτη τρύπα βρίσκεται στὸ ἀντιδιαμετρικὸ σημεῖο τῆς IV. Ὅχι ἀνάμεσα στὴν III καὶ τὴν IV, ὅπως γίνεταί συνήθως σὲ αὐλοὺς μὲ τρύπα στὸ κάτω μέρος, ἀλλὰ κάτω<sup>10</sup> ἀπὸ τὴν IV: ἄλλο ἓνα προβληματικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐν λόγω «αὐλοῦ». Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν ἡ T βρισκόταν ἀνάμεσα στὶς δύο ὑπερκείμενες τρύπες, πάλι θὰ ἀναρωτιόμασταν γιὰτὶ βρίσκεται τόσο κοντὰ στὸ ἄκρο, ἐφ' ὅσον, ὡς γνωστόν, τὴν κάτω τρύπα πάντοτε χειρίζεται ὁ ἀντίχειρας καὶ βρίσκεται πρὸς τὴν μεριὰ τοῦ στομίου τοῦ αὐλοῦ καὶ ποτὲ στὴν ἔξοδο, ὄχι μόνον στοὺς μεταγενέστερους, ἑλληνικοὺς αὐλοὺς ἀλλὰ καὶ



4.500

**Κρεμαστή**

4.500-5.000

**Σέσχρο**

5.000

**Δισπηλιό**

6.200

**Ἄξος**

7.000

**Jiahu**

10.000-36.000

**Isturitz**

36.800

**Geissenklösterle**

41.000-80.000

**Divje Babe**

*Εἰκόνα 2.* Πίνακας παλαιολιθικών και νεολιθικών αὐλῶν

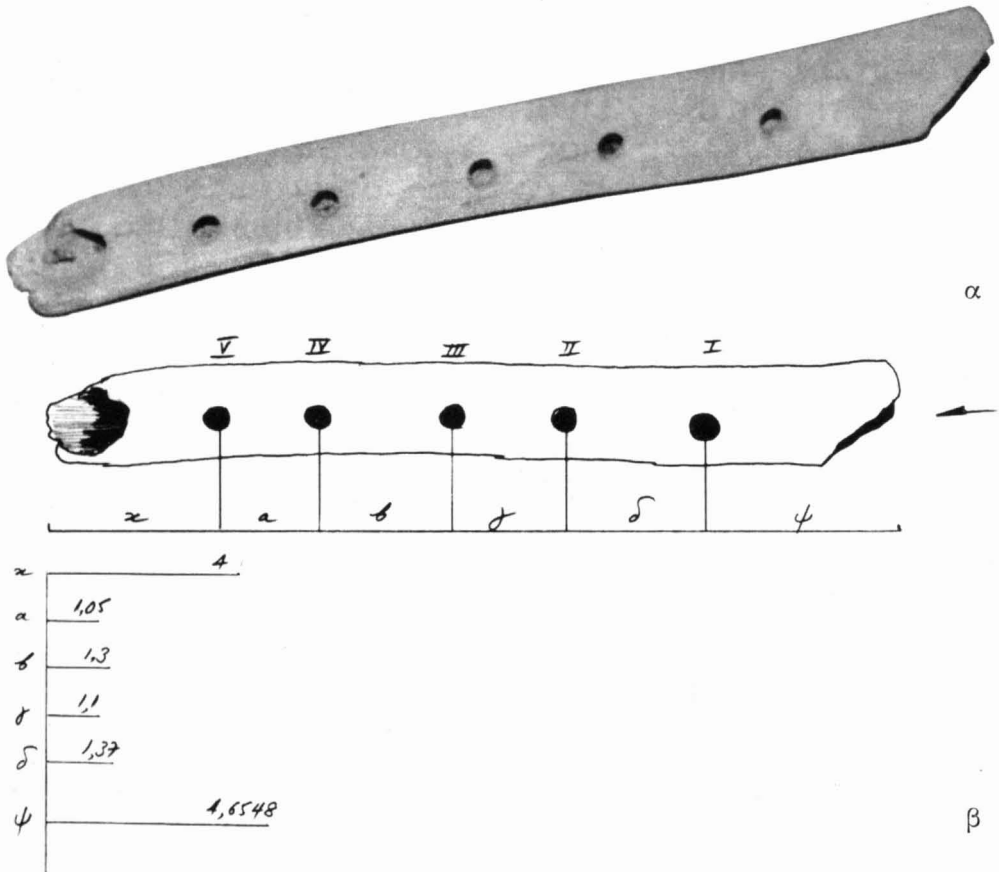
στοὺς σύγχρονους μὲ μᾶς αὐλοὺς ὅλου τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη, ἴσως, λύση στὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ στόμιο τοῦ ὄργανου βρίσκεται στὴν ἄλλη πλευρά, καὶ ὅτι τόσο ἡ IV ὅσο καὶ ἡ T εἶναι ὁπὲς ἀκουστικὲς καὶ ὄχι τονικὲς. Τέτοιες ἀκουστικὲς τρύπες συναντοῦμε σχεδὸν πάντα στοὺς μεταγενέστερους ἐλληνικοὺς αὐλοὺς, ἀλλὰ καὶ σὲ πάμπολλους νεοελληνικοὺς (π.χ. φλογέρες καὶ ζουρνάδες), καὶ ποὺ σκοπὸ ἔχουν νὰ βελτιώσουν τὴν ποιότητα τοῦ ἤχου. Ἄν τὸ δεχθοῦμε αὐτό, τότε περιορίζομε τὸν ἀριθμὸ τῶν ὁπῶν σὲ τρεῖς, ἄρα ἐλαττώνομε τὸν ἀριθμὸ τῶν διαθεσίμων φθόγγων. Πάλι ὁμως δὲν ξεφεύγομε ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν δύο ἀντιδιαμετρικῶν ὁπῶν, IV καὶ T, διότι δύο, ἀντιδιαμετρικὲς ἀκουστικὲς τρύπες δὲν ἀπαντῶνται σὲ ἀρχαίους ἢ νέους αὐλοὺς. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὲς οἱ τρύπες; Τὸ ἐρώτημα μένει, πρὸς τὸ παρόν, ἀναπάντητο. Οἱ ἄλλοι δύο αὐλοὶ ποὺ βρέθηκαν στὸ Δισπηλιό δὲν φαίνεται νὰ μποροῦν νὰ ρίξουν περισσότερο φῶς.<sup>11</sup>

Παρόμοια νεολιθικά εύρηματα, που έχουν έρμηνευθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς τους ὡς αὐλοί, ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας (βλ. Εἰκ. 2): 1. στὸ χωριὸ Ἄξος (ὁ -) τοῦ νομοῦ Γιαννιτσῶν,<sup>12</sup> 2. στὴν θέση Τούμπα, στὸ χωριὸ Κρεμαστῆ τῆς κοινότητας Κοιλιάδας τοῦ νομοῦ Κοζάνης,<sup>13</sup> καὶ 3. στὸ χωριὸ Καστρί, τῆς κοινότητας Χόνδρου, τῆς ἐπαρχίας Βιάννου, στὴν Κρήτη (ἂν εἶναι, βέβαια, νεολιθικό). Μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ εύρηματα αὐτὰ καὶ τὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλιοῦ θὰ ἦταν ἐποικοδομητική. Ἐπὶ πλέον, ἀκόμη (θεωρούμενοι) ἀρχαιότεροι αὐλοί, τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς σὲ διάφορα σημεία τοῦ κόσμου (βλ. Εἰκ. 2): 1. στὸ σπήλαιο Divje Babe τῆς Σλοβενίας (ἂν, ἐν τέλει, πρόκειται γιὰ αὐλὸ), 2. στὸ σπήλαιο Geissenklösterle τῆς Γερμανίας, 3. στὸ σπήλαιο Isturitz, στὰ Πυρηναῖα καὶ 4. στὸ χωριὸ Jiahu, στὴν κοιλάδα τοῦ Κίτρινου Ποταμοῦ, στὴν Κίνα. Μιὰ σύγκριση καὶ μὲ αὐτὰ τὰ ὄργανα θὰ ἦταν, ἀναμφίβολα, σκόπιμη.<sup>14</sup>

### Ἅ αὐλὸς I τῆς Κρεμαστῆς - Κοιλιάδας Κοζάνης

Πρόκειται γιὰ ὄστω, μήκους 20 ἑκατοστῶν, μὲ πέντε τρύπες σὲ εὐθεία γραμμῆ, μὲ διαμέτρους αἰσθητὰ μικρότερες ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τοῦ ὄστω, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες (βλ. Εἰκ. 3α).<sup>15</sup> Βρέθηκε σὲ ἀπορριματικὸ λάκκο, στὶς παρειφῆς νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ, στὴν θέση Τούμπα, μαζί μὲ δεύτερο, παρόμοιο, διάτρητο ὄστω, λιγώτερο καλὰ διατηρημένο. Χρονολογεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τῆς πέμπτης χιλιετίας (4500-4000 π.Χ.), στὴν Νεώτερη Νεολιθικῆ.<sup>16</sup> Τὸ εύρημα (καθὼς καὶ τὸ ὅμοιό του) ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὴν κυρία Χονδρογιάννη ὡς αὐλός, «σχεδὸν ἀκέραιος», μὲ λίγα τραύματα στὰ δύο ἄκρα.<sup>17</sup> Δὲν ἔχει, ἀκόμη, πλήρως δημοσιευθῆ.

Τὸ ἐπιστόμιο θὰ πρέπη νὰ ἦταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς τρύπας ποὺ ἀπέχει περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄκρα (βλ. Εἰκ. 3β). Ἡ ἀπόσταση τῆς τρύπας I ἀπὸ τὸ ἐπιστόμιο θὰ πρέπη νὰ εἶναι γύρω στὰ 4,655 ἑκατοστά,<sup>18</sup> περὶ τὰ 2 ἑκατοστὰ δηλαδὴ πιὸ κοντὰ στὸ ἐπιστόμιο ἀπ' ὅτι στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλιοῦ (6,49 ἑκατοστά). Ἡ τρύπα V, μᾶλλον ἢ τελευταία τοῦ συστήματος, ἀπέχει ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἔξοδο, περὶ τὰ 4 ἑκατοστά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ 5,5 χιλιοστά τοῦ Δισπηλιοῦ. Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες εἶναι τῆς ἴδιας, λίγο-πολύ, τάξεως, καὶ κυμαίνονται ἀπὸ 1,05 ἑκατοστά, περίπου, ἕως 1,37 ἑκατοστά, περίπου. Στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλιοῦ οἱ ἀποστάσεις εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερες, κατὰ μισὸ ἑκατοστὸ καὶ περισσότερο, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν ἀπόσταση IV-III (6,5 χιλιοστά), ποὺ μᾶς προβλημάτισε προηγουμένως. Τρύπα στὴν ἄλλη πλευρὰ (Τ) δὲν ἀναφέρεται. Τὸ παράτητο ὄστω τῆς Κρεμαστῆς φαίνεται νὰ εἶναι πράγματι αὐλός, ἂν καὶ σοφώτερο θὰ ἦταν νὰ περιμένωμε τὴν πλήρη του δημοσίευση, ἢ ὅποια, ἐλπίζομε, δὲν θὰ ἀργήση.



Εἰκόνα 3. Ὁ αὐλὸς I τῆς Κρεμαστῆς-Κοιλιάδας. α. Φωτογραφία (πηγή: Τσ., Θ. [sic.] 1999).  
β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στὴν φωτογραφία

### Ὁ αὐλὸς τοῦ Καστρίου-Χόνδρου τῆς Βιάννου

Τὸν αὐλὸ αὐτὸν πρέπει νὰ τὸν ἀντιμετωπίσωμε μὲ ἐπιφύλαξη. Δὲν βρέθηκε σὲ ἀνασκαφή. Παραδόθηκε ἀπὸ ἀγρότη στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου τὸ 1964. Δὲν γνωρίζομε τὴν ἀκριβῆ θέση στὴν ὁποία βρέθηκε, οὔτε, δυστυχῶς, τὴν χρονολογία του (βλ. Εἰκ. 4α).<sup>19</sup> Θὰ μπορούσε, ὅμως, κάλλιστα νὰ εἶναι ἓνας νεολιθικὸς αὐλός· ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά: ὀστίνος (μᾶλλον ἀπὸ κόκκαλο πουλιοῦ, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὸ μῆκος καὶ τὴν λεπτότητά του – κάτι ποὺ ὅμως πρέπει νὰ ἀποδειχθῆ), μήκους 21,5 ἑκατοστῶν, μὲ πέντε στρογγυλὲς τρύπες, διαμέτρου 5 χιλιοστῶν. Βέβαια, τέτοιοι αὐλοὶ ὑπάρχουν καὶ στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα: ὀστίνες φλογέρες ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη, τοὺς Δελφούς, τὴν Ἡπειρο.<sup>20</sup> Τὸ ἐπιστόμιο, ἀσφαλῶς, βρῖσκεται στὸ

στενωότερο άκρο του όστού (βλ. Εικ. 4β), από τὸ ὁποῖο ἀπέχει ἡ πρώτη τρύπα (I) 11,35 ἑκατοστά, περισσότερο δηλαδή ἀπὸ τὸ μισὸ μήκος του ὀστού. Ἡ τελευταία τρύπα (V) ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἔξοδο 2,55 ἑκατοστά, λίγο παραπάνω ἀπὸ τὸ μισὸ τῆς ἀντίστοιχης ἀπόστασης στὸν αὐλὸ τῆς Κρεμαστῆς, καὶ ἀρκετὰ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἀπόσταση στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλιοῦ. Οἱ ὀπὲς δὲν ἀπέχουν με-  
ταξύ τους ἀκριβῶς τὸ ἴδιο, οἱ διαφορὲς εἶναι ὅμως μικρὲς, τῆς τάξεως τοῦ 0,5 ἢ τῶν 2 χιλιοστῶν. Σὲ πρώτη ἐντύπωση, ἰσαπέχουν.<sup>21</sup>

Ἐνα πρῶτο συμπέρασμα, λοιπόν, ἀπὸ τὴν σύγκριση τῶν τριῶν ἑλληνικῶν νε-  
ολιθικῶν αὐλῶν: ὁ αὐλὸς τῆς Κρεμαστῆς καὶ τοῦ Καστρίου εἶναι πλησιέστερα  
στὴν ἀναμενόμενη μορφή τοῦ ὄργανου ἀπ' ὅτι ὁ «αὐλὸς» τοῦ Δισπηλιοῦ, μὲ τὶς  
δύο ἀντιμέτωπες τρύπες στὴν ἔξοδο, τὴν αἰσθητὰ μικρότερη ἀπόσταση IV-III, καὶ  
τὴν ὑπερβολικὰ μικρὴ ἀπόσταση τοῦ τελευταίου ζεύγους ὀπῶν ἀπὸ τὴν ἔξοδο.

Ἄς στρέψουμε τώρα τὴν προσοχή μας σὲ μερικοὺς αὐλοὺς τῆς παλαιολιθικῆς  
ἐποχῆς, δηλαδή ἀρχαιότερους κατὰ πολὺ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους.

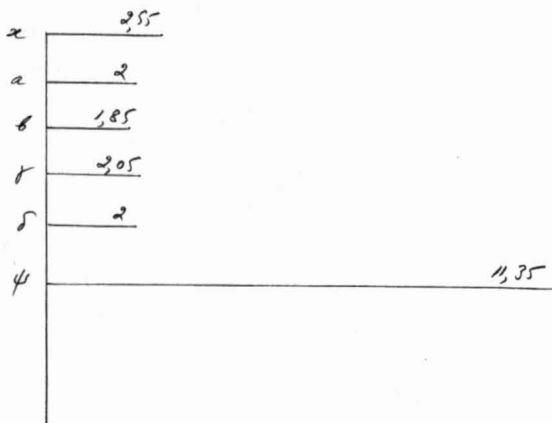
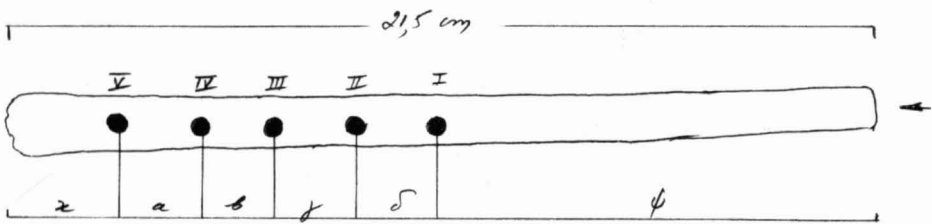
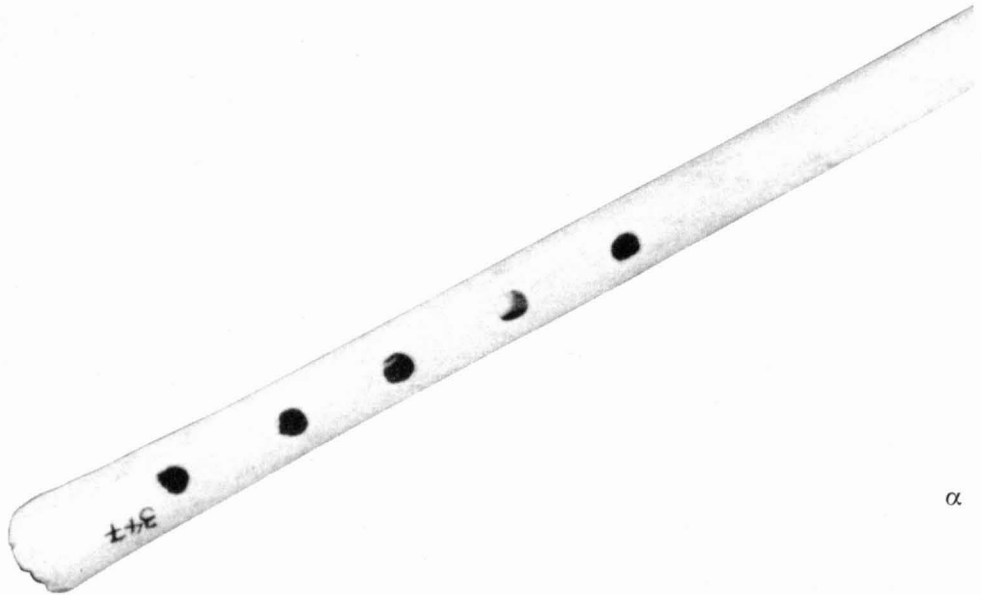
### Οἱ αὐλοὶ I, II, III τοῦ Isturitz

Στὸ σπήλαιο βρέθηκαν εἰκοσιδύο ὀστέινα, παράτρυτα θραύσματα (κυρίως), αὐλῶν,  
ποὺ βρέθηκαν στὰ διαδοχικὰ στρώματα (βλ. Εικ. 2) τῆς Ὑστερης Παλαιολιθικῆς  
(40.000-10.000 πρὶν ἀπὸ σήμερα): Ὠρινάκιο (36.000-28.000 π.σ.), Γκραβέτιο  
(28.000-21.000 π.σ.), Σολουτραῖο (21.000-17.000 π.σ.) καὶ Μαγδαλήνιο (17.000-  
10.000 π.σ.). Ἀπὸ τὰ αὐλητικὰ αὐτὰ κατάλοιπα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν τὰ  
ἑξῆς τρία, ὅλα τῆς Γκραβέτιας πολιτισμικῆς φάσης (28.000-21.000 π.σ.):

α) ἓνα ἀκέραιο (I) –τὰ ἄκρα του σώζονται– μὲ τέσσερις τρύπες καὶ τὴν ἀπό-  
σταση III-II μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς ἄλλες (βλ. Εικ. 5α). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι  
τὸ στόμιο εἶναι τὸ στενωότερο ἄκρο τοῦ ὀστού.

β) ἓνα θραῦσμα (II) μὲ τέσσερις τρύπες, περίπου σὲ ἴσες ἀποστάσεις ἢ μία  
ἀπὸ τὴν ἄλλη (βλ. Εικ. 5β). Ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο  
εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη, τετραπλάσια ἀπὸ τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὶς δύο τελευ-  
ταῖες τρύπες, καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀποστάσεις σὲ ὅλους τοὺς  
αὐλοὺς ποὺ ἔχομε μέχρι στιγμῆς ἐξετάσει.

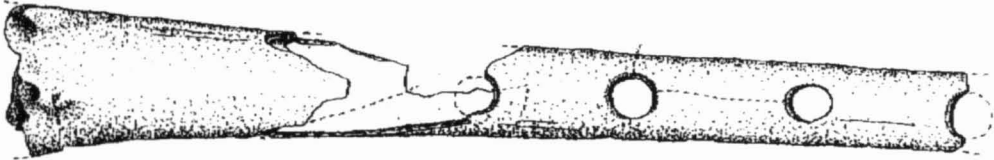
γ) ἓνα παρόμοιο μὲ τὸ προηγούμενο θραῦσμα (III), ἀρκετὰ ὅμως μικρότερο (βλ.  
Εικ. 5γ), στὸ ὁποῖο σώζονται οἱ τρεῖς τελευταῖες τρύπες, σὲ σχεδὸν ἴσες ἀποστάσεις  
μεταξύ τους. Πάλι, ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο ὑπερβαίνει  
κατὰ πολὺ τὴν ἀπόσταση μεταξύ τῶν ὀπῶν: εἶναι διπλάσια. Καὶ στὰ τρία αὐτὰ  
δείγματα, ἐπιφανειακὲς κοιλότητες γιὰ τὰ δάχτυλα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν.



Εικόνα 4. Ο αούλος του Καστρίου της Βιάννου. α. Φωτογραφία (του γράφοντος).  
β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο σε μετρήσεις του γράφοντος



α



β



γ

*Εικόνα 5.* Οι αὐλοὶ I, II, III τοῦ Isturitz. α. Αὐλὸς I. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:269 Fig. 2). β. Αὐλὸς II. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:268 Fig. 1 ἀριστερά). γ. Αὐλὸς III. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:268 Fig. 1 δεξιά)

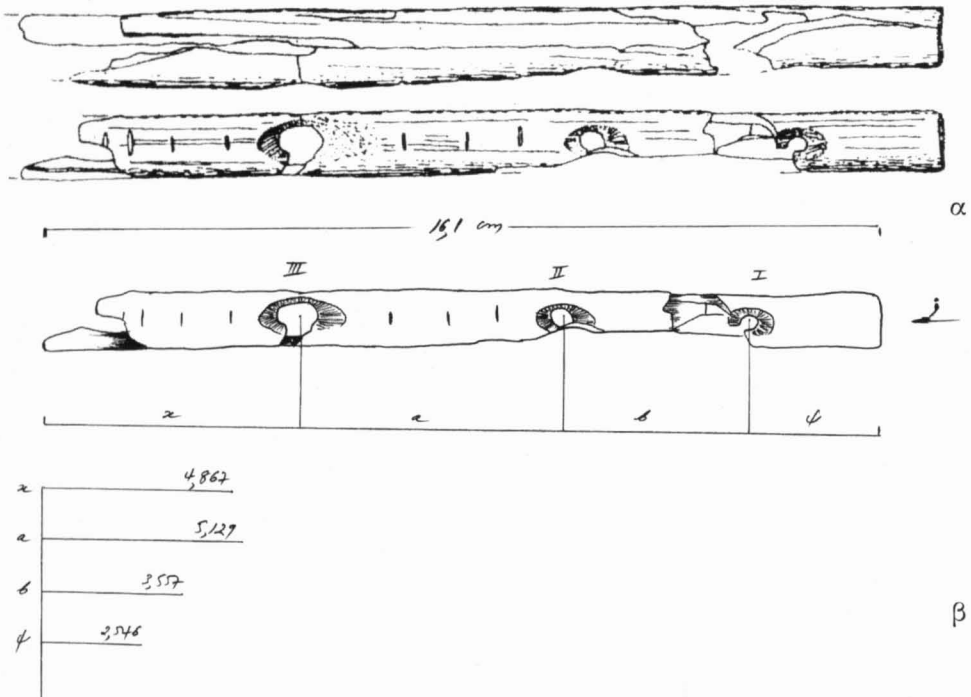
### Ὁ αὐλὸς I τοῦ Geissenklösterle

Τὸ εὑρημα<sup>22</sup> εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότερο τοῦ προηγούμενου (βλ. Εἰκ. 6α-β). Χρονολογεῖται στὸ 36.800 π.Χ., στὰ τέλη τῆς Μουστέριας πολιτισμικῆς φάσης τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς περιόδου. Τὸ μῆκος του εἶναι 16,1 ἑκατοστὰ καὶ φέρει τρεῖς τρύπες σὲ ἄνισες ἀποστάσεις (βλ. Εἰκ. 6β). Ὅλες οἱ τρύπες ἔχουν κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα.

### Ὁ αὐλὸς II τοῦ Jiahu

Στὴν Κίνα, σὲ ἀνασκαφὴ νεολιθικοῦ νεκροταφείου (τετρακόσιες ταφές) στὸ χωριὸ Jiahu, στὴν κοιλάδα τοῦ Κίτρινου Ποταμοῦ, βρέθηκαν ἕξι ἀκέρατοι αὐλοὶ (βλ. Εἰκ. 7α) καὶ τριάντα θραύσματα αὐλῶν, ὅλα ἀπὸ κόκκαλο τοῦ φτεροῦ τοῦ ἐρυθροκέ-



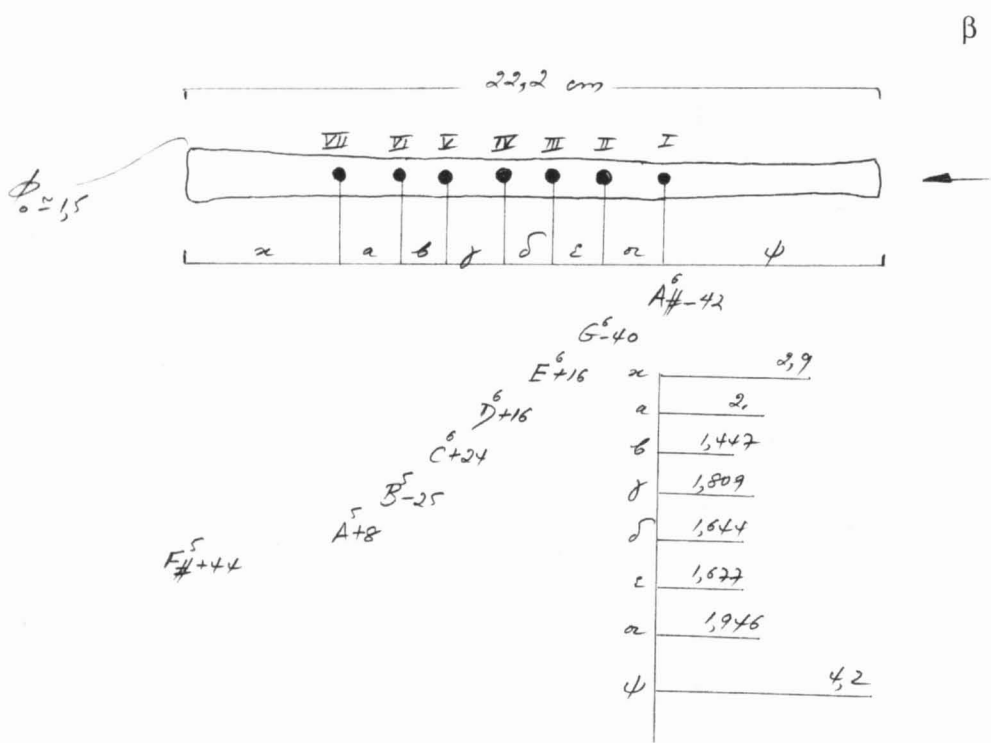
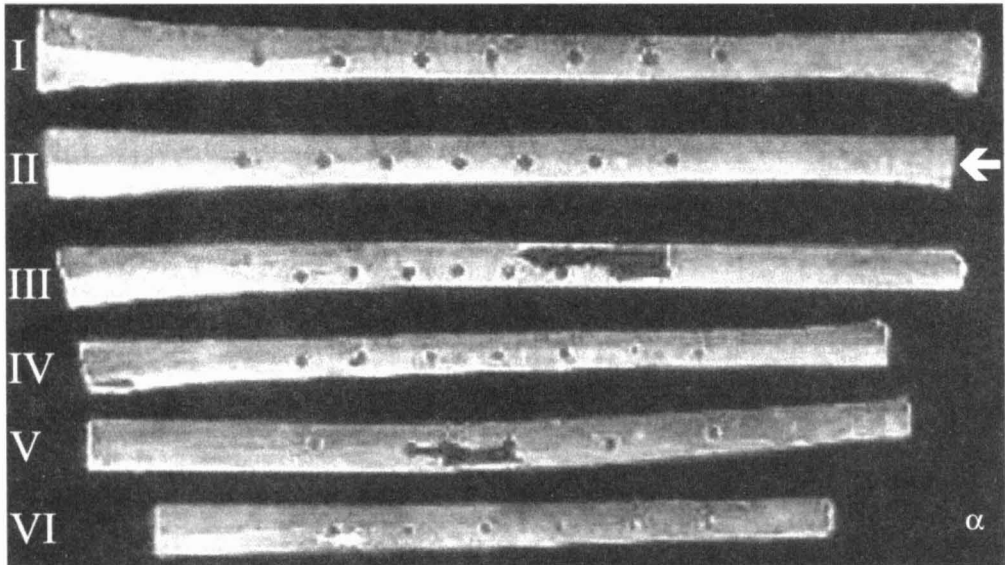


Εἰκόνα 6. Ὁ αὐλὸς τοῦ Geissenklösterle.

α. Σχεδιάγραμμα, πάνω καὶ κάτω ὄψη (πηγή: Hein 1998:121 Abb. 1).

β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στὴν Εἰκ. 6α

φαλου γερανοῦ (red crowned crane). Βρέθηκαν στοὺς τάφους ἀνὰ ζεύγη, τοποθετημένοι δίπλα στὸν ἀριστερὸ ὠμο τοῦ νεκροῦ. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὰ κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται κελύφη χελωνῶν, μὲ χαραγμένους πάνω τους χαρακτῆρες, ποὺ πιστεύεται ὅτι εἶναι μιὰ πρώτη μορφή κινεζικῆς γραφῆς (πβλ. ξύλινη πινακίδα Δισπηλιοῦ μὲ πρωτογραφία).<sup>23</sup> Ἡ ζωὴ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στὸ Jiahu ἦταν 1300 χρόνια καὶ διαιρεῖται σὲ Πρώιμη, Μέση καὶ Ὑστερη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ αὐλοὶ τῆς Πρώιμης περιόδου διαθέτουν πέντε ἢ ἕξι τρύπες, αὐτοὶ τῆς Μέσης ἑπτὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ τῆς Ὑστερης ἑπτὰ ἢ ὀκτώ. Ἔχομε δηλαδὴ προϊοῦσα αὐξησὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπῶν, ἄρα καὶ τῶν διαθέσιμων φθόγγων, καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἴσως καὶ ἀλλαγὴ τοῦ ὕφους (μελοποιία). Ὅλοι τους θεωροῦνται ἄγλωσσοι αὐλοί, δηλαδὴ φλάουτα (εὐθέα). Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἕξι ἀκέραιους αὐλοὺς (M 282.20 – ἄς τὸν ὀνομάσωμε II) ἔχει μελετηθῆ ἰδιαιτέρως, ἐπειδὴ ἔξ ἀρχῆς παρήγε ἦχο ἀβίαστα. Χρονολογεῖται στὸ 7737±123 π.σ. (περὶ τὸ 7500 π.Χ.). Ἔχει μῆκος 22,2 ἑκατοστά, διάμετρο ἐξωτερικὴ 1,5 ἑκατοστὸ καὶ φέρει ἑπτὰ τρύ-



Εικόνα 7. Οί αύλοι του Jiahu. α. Οί έξι (I-VI) άκέραιοι αύλοι (πηγή: <http://www.webster.sk.ca/GREENWICH/FL3DEBAT.HTM> σελ. 37-38). β. Σχεδιάγραμμα του αύλου II, βασισμένο στην Εικ. 7α

πες, ὅλες στὴν ἴδια πλευρά, χωρὶς κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα (βλ. Δ. 7β). Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες<sup>24</sup> δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἴσες, οἱ διαφορὲς ὅμως εἶναι μικρές (ἡ μεγαλύτερη διαφορὰ εἶναι γύρω στὰ 5 χιλιοστά, ἀνάμεσα στὶς I-II καὶ II-III). Σύμφωνα μὲ τὸν Κινεζο μουσικολόγο Zhao Feng (1990),<sup>25</sup> ἡ κλίμακα τοῦ ὄργάνου εἶναι ἡ ἑξῆς:<sup>26</sup>

ἔξοδος	VII	VI	V	IV	III	II	I
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
F# <sup>5</sup> +44	A <sup>5</sup> +8	B <sup>5</sup> -25	C <sup>6</sup> +24	D <sup>6</sup> +16	E <sup>6</sup> +16	G <sup>6</sup> -40	A# <sup>6</sup> -42

Ἡ κλίμακα αὐτὴ, κατὰ τὸν Zhao Feng, βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὶς κλίμακες ποὺ ἀναφέρονται στὴν κατὰ πολὺ μεταγενέστερη θεωρία τῆς κινεζικῆς μουσικῆς: τὴν πεντατονικὴ τοῦ Xia Zhi, τὴν ἑπτατονικὴ τοῦ Xia Zhi, καὶ τὴν ἑξατονικὴ τοῦ Qing Shang.

Τελικὸ συμπέρασμα: Δὲν ὑπάρχουν οὐσιώδεις διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς σωζόμενους παλαιολιθικοὺς καὶ νεολιθικοὺς αὐλοὺς ποὺ ἐξετάστηκαν ἀνωτέρω. Εἶναι ὄλοι ὀστέινοι, μὲ τρεῖς, τέσσερις ἢ πέντε τρύπες, μὲ ἢ χωρὶς κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα, καὶ κυρίως, μὲ τὴν τελευταία τρύπα σὲ κάμποση ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἔξοδο, μὲ ἴσες, λίγο-πολύ, ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες, καὶ χωρὶς ὀπή στὸ κάτω μέρος, γιὰ τὸν ἀντίχειρα. Κατόπιν τούτου, πῶς νὰ ἐρμηνεύσουμε ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ «αὐλοῦ» τοῦ Δισπηλιοῦ (I): τὶς αἰσθητὰ ἄνισες ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς ὀπές, τὴν ὑπερβολικὰ μικρὴ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο καὶ τὴν ὑπαρξὴ ὀπῆς στὸ κάτω μέρος, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ ὑπερκειμένη ὀπή; Γιὰ νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ εὔρημα τοῦ Δισπηλιοῦ εἶναι πράγματι αὐλός, θὰ πρέπη νὰ ἀπαντήσωμε σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα.

### Σημειώσεις

<sup>1</sup> Ἀνώνυμος 1995.

<sup>2</sup> Βλ. ὑποσημείωση 11.

<sup>3</sup> Μαλέα κ.ἄ. 1997:526.

<sup>4</sup> Μαλέα κ.ἄ. 1997:526-27.

<sup>5</sup> Κατὰ τοὺς Μαλέα κ.ἄ. 1997:527, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ πουλί, διότι ἔχουν ἀφαιρεθῇ οἱ ἐπιφύσεις τοῦ ὀστοῦ.

<sup>6</sup> Μαλέα κ.ἄ. 1997:527.

- <sup>7</sup> Μαλέα κ.ἄ. 1997:526-27 μὲ Εἰκ. 3.
- <sup>8</sup> Δημοσιευμένες φωτογραφίες (ἐπιλογή): Τουλούμης 2001:86, Δημόπουλος 2001:29, Χουρμουζιάδης 2000:207 Εἰκ. 12 μέση, Λᾶζος 1999:35, Μαλέα κ.ἄ. 1997:526 Εἰκ. 1.
- <sup>9</sup> Οἱ Μαλέα κ.ἄ. 1997:527 παρατηροῦν «περιμετρικά τῶν ὀπῶν ... λείανση ... 'finger bed', 'άλωνι'» γιὰ καλλίτερο σφράγισμα. Μεταγενέστερη αὐτοψία (7.6.01) ἀπὸ τὸν γράφοντα ἐπιβεβαίωσε τὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε σχηματίσει ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες, ὅτι, δηλαδή, δὲν ὑπάρχουν «λείανσεις» γύρω ἀπὸ τὶς τρύπες, ἀλλὰ κωνικὲς τομές. Ἡ «λείανση» εἶναι ὁμαλὸ κοίλωμα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὄστου γύρω ἀπὸ τὴν τρύπα, ἐν εἶδει «καθίσματος» γιὰ τὸ δάχτυλο ποὺ τὴν χειρίζεται. Τέτοια κοιλώματα ἀπαντῶνται στοὺς μεταγενέστερους ἑλληνικοὺς αὐλοὺς, ποὺ ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς, ὅπως π.χ. στὸν αὐλὸ τῆς Βραβρῶνος (βλ. Landels 1963:117) ἢ στὰ θραύσματα Β καὶ D αὐλῶν ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν (βλ. Landels 1964:395 καὶ 397, ἀντιστοίχως). Ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆ, θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Καθηγητὴ, κύριο Γεώργιο Χουρμουζιάδη, ποὺ μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ ἐξετάσω τὸ εὔρημα τοῦ Δισπηλιοῦ, στὴν Ἀποθήκη τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους Νάσια Χουρμουζιάδη, Κλεάνθη Δαραβίγκα καὶ Σταμάτη Χατζητουλούση, γιὰ τὴν βοήθεια καὶ τὴν φιλικὴ διάθεση κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου στὴν Ἀποθήκη. Εὐχαριστῶ, ἐπίσης, τοὺς ἀρχαιολογολόγους Prof. Dr. Ellen Hickmann (Hannover), γιὰ τὴν ἀποστολὴ σημαντικοῦ σχετικοῦ ἄρθρου, καὶ Dr. Graeme Lawson (Cambridge), γιὰ τὶς χρήσιμες πληροφορίες μέσῳ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου.
- <sup>10</sup> Στὴν πραγματικότητα, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν αὐτοψία τοῦ γράφοντος, ἡ Τ, λόγῳ τῆς τριγωνοειδοῦς διατομῆς τοῦ ὄστου στὸ σημεῖο αὐτό, εἶναι λίγο μετατοπισμένη πρὸς τὸ πλάι, σὲ σχέση μὲ τὴν IV.
- <sup>11</sup> Γιὰ τοὺς ἄλλους δύο «αὐλοὺς» ποὺ βρέθηκαν στὸ Δισπηλιό (ἄς τοὺς ποῦμε Δισπηλιό II, III), βλ. Χουρμουζιάδης 2000:207 μὲ Εἰκ. 12.
- <sup>12</sup> Διευθυντῆς ἀνασκαφῆς κ. Πανίκος Χρυσοστόμου, ΙΖ' ΕΠΚΑ (Ἔδεσσα).
- <sup>13</sup> Διευθυντῆς ἀνασκαφῆς κ. Ἀρετὴ Χονδρογιάννη-Μετόκη, ΙΖ' ΕΠΚΑ (Ἔδεσσα).
- <sup>14</sup> Τὸ εὔρημα τοῦ Divje Babe, ἀκόμη καὶ ἂν ἀποδειχθῆ ἐν τέλει ὅτι εἶναι αὐλός, δὲν εἶναι χρήσιμο στὴν παρούσα μελέτη, διότι δὲν σώζεται κανένα ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἀρχικοῦ ἀντικειμένου. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν θὰ συζητηθῆ περαιτέρω. Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία: D' Errico κ.ἄ. 1998 μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία καὶ Folger & Menon 1997. Ὅσο γιὰ τὸ μικρὸ κομμάτι ὄστου, μήκους 6.5 ἑκατοστῶν, μὲ δύο ἀντιδιαμετρικὲς ὀπές (Μοσεῖο Βόλου Μ 5505), ποὺ βρέθηκε στὸ Σέσκλο, σὲ οἰκιακὸ περιβάλλον (βλ. Θεοχάρης 1973 Εἰκ. 241), χαρακτηρίστηκε αὐλός καὶ χρονολογήθηκε στὸ πρῶτο μισό τῆς πέμπτης χιλιετίας π.Χ. (προωθημένη φάση τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, βλ. Εἰκ. 2), πρέπει νὰ ἐκφράσωμε τὶς ἐπιφυλάξεις μας: δὲν φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ αὐλό. Οἱ ὀπές εἶναι ἀντιμέτωπες καὶ ἀκανόνιστου σχήματος, ἀνοιγμένες μὲ κρούση, ὄχι τρήση.
- <sup>15</sup> Δημοσιευμένες φωτογραφίες: Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999:407 Εἰκ. 1 καὶ Τσ. [sic.] 1999.
- <sup>16</sup> Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ, γενικά, βλ. Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Χονδρογιάννη-Μετόκη γιὰ τὶς χρήσιμες πληροφορίες ἀπὸ τηλεφώνου, καὶ τὴν διάθεση τῆς ἀνωτέρω δημοσίευσής της.

- <sup>17</sup> Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999:408.
- <sup>18</sup> Οί άποστάσεις τών όπών έχουν υπολογισθή με την μέθοδο τών αναλογιών, δεδομένων του πραγματικού συνολικού μήκους, 20 έκατοστά, και τών σχετικών μηκών στην φωτογραφία (π.χ.  $20:8.5 = x:1.7 \Rightarrow x=4$  έκατοστά, όπου x ή άπόσταση τής όπης V από την έξοδο).
- <sup>19</sup> 'Αρχαιολογικό Μουσείο 'Ηρακλείου, Κατάλογος 'Οστείνων και 'Ελεφάντινων Νο 347. Τόν αύλλο εξέτασε ό γράφων τό 1993. Εύχαριστώ τόν τότε Διευθυντή του 'Αρχαιολογικού Μουσείου 'Ηρακλείου, κύριο Χαράλαμπο Κριτζά, για την άδεια νά μελετήσω τό εύρημα.
- <sup>20</sup> Για άντιπροσωπευτικά δείγματα, βλ. 'Ανωγειαννάκης 1976:172-73 Εικ. 67.
- <sup>21</sup> Σύμφωνα με τόν κ. Γιάννη Μανιάτη, Προϊστάμενο του 'Εργαστηρίου 'Αρχαιομετρίας του 'Εθνικού Κέντρου 'Επιστημονικών 'Ερευνών «Δημόκριτος» (προσωπική έπαφή), τό εύρημα μπορεί άξιόπιστα νά χρονολογηθή με την μέθοδο του C-14 (με έπιταχυντή) άπαιτείται μόνον ένα μικρό δείγμα του ύλικου.
- <sup>22</sup> Δύο αύλλοι βρέθηκαν στο Geissenklösterle (ας τούς όνομάσωμε I, II). 'Εδω παρουσιάζεται ό καλλίτερα σωζόμενος από τούς δύο (ό I).
- <sup>23</sup> Βλ., π.χ., Χουρμουζιάδης 2000:207 και 206 Εικ. 11, Τουλούμης 2001:87, Δημόπουλος 2001:30 Νο 3.
- <sup>24</sup> Οί άποστάσεις άνάμεσα στις όπες έχουν υπολογισθή με την μέθοδο τών αναλογιών, έφ' όσον τό συνολικό μήκος είναι γνωστό (22,2 έκατοστά) και μπορούν νά μετρηθούν οί άποστάσεις πάνω στην φωτογραφία (πβλ. υπολογισμο άποστάσεων στον αύλλο τής Κρεμαστής-Κοιλάδας, Εικ. 3β).
- <sup>25</sup> Zhao Feng στον Su Zheng (<http://www.webster.sk.ca./GREENWICH/9000-1.HTM> σελ. 3). Βλ., έπίσης, Zhao Feng 1990.
- <sup>26</sup> Οί προστιθέμενοι/άφαιρούμενοι άριθμοί είναι cents.

### 'Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- 'Ανωγειαννάκης, Φοΐβος (1976) 'Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα. 'Αθήνα: 'Εθνική Τράπεζα τής 'Ελλάδος.
- 'Ανώνομος (1995) «Μουσικό όργανο 5.800 έτών». *Τά Νέα Πέμπτη* 7 Σεπτεμβρίου. Σ. 16.
- Buisson, Dominique (1994) «Les flûtes paléolithiques d' Isturitz (Pyrénées atlantiques)/The Paleolithic Flutes from Isturitz (Pyrénées)». Στο *La pluridisciplinarité en archéologie musicale, IVe rencontre internationale d'archéologie musicale de l' ICTM*, Saint-Germain-en-Laye, Octobre 1990. Τόμος I. Σσ. 259-75. Paris: Centre français d'archéologie musicale PRO LYRA.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη, 'Αρετή (1999) «'Εγνατία 'Οδός, άνασκαφή στην προϊστορική θέση Τούμπα Κρεμαστής-Κοιλάδας, Νομού Κοζάνης». *Αρχαιολογικό έργο σε Μακεδονία και Θράκη* 13:399-413.

- Χουρμουζιάδης, Γιώργος Χ. (2000) «Πέρα από τὸ χωράφι, τὴ λίμνη καὶ τὸ στάβλο». *Ἐπτάκυκλος* 15:200-7.
- D' Errico, Francesco & Paola Villa & Ana C. Pinto Llona & Roza Ruiz Idarraga (1998) «A Middle Palaeolithic origin of music? Using cave-bear bone accumulations to assess the Divje Babe I bone 'flute'». *Antiquity* 72 (March, No 275):65-79.
- Δημόπουλος, Μάριος (2001) «Ἡ αἰγαιακὴ προέλευση τῆς γλώσσας καὶ μυθολογίας τῶν Σουμερίων». *Ἰχώρ* 8:16-43.
- Folger, Tim & Shanti Menon (1997) «Strong bones, and thus dim-witted?». *Discover the world of science* January: 32-33.
- Hein, Wulf (1998) «Zur Rekonstruktion und Funktion jungpaläolithischer Knochenflöten». *Musica instrumentalis* 1:120-28.
- Landels, John G. (1964) «Fragments of auloi found in the Athenian Agora». *Hesperia* 33:392-400.
- (1963) «The Brauron aulos». *Annual of the British School at Athens* 58:116-19.
- Λᾶζος, Χρῆστος (1999) «Δισπηλιὸ Καστοριάς: Ἕνας πολιτισμὸς τοῦ νεροῦ ἔρχεται στὸ φῶς». *Ἀνεξήγητο* 137:28-35.
- Μαλέα, Αἰκατερίνη & Π. Παπαγεωργίου & Γ. Χουρμουζιάδης & Γ. Παναγιάρης (1997) «Ὅστεϊνος αὐλὸς ἀπὸ τὸν λιμναῖο προϊστορικὸ οἰκισμὸ Δισπηλιοῦ Καστοριάς. Τεχνολογία κατασκευῆς καὶ προκύπτοντα προβλήματα συντήρησης». *Πρακτικὰ Πρώτου Διεθνοῦς Συνεδρίου «Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Τεχνολογία», Θεσσαλονίκη, 4-7 Σεπτεμβρίου*. Σσ. 525-30. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.
- Θεοχάρης, Δημήτριος Ρ. (1973) *Νεολιθικὴ Ἑλλάς*. Ἀθήνα: Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.
- Τουλούμης, Κοσμᾶς (2000) «Νεολιθικὴ Μακεδονία. Τὰ δεδομένα καὶ οἱ προοπτικὲς». *Corpus* 27:80-89.
- Τσ., Θ. [sic] (1999) «Σπάνιος ὀστεῖνος αὐλός». *Καθημερινὴ Κυριακὴ* 20 Αὐγούστου. Σ. 29.
- Zhao Feng (1990) «An outline of the history of Chinese music from the Chinese musical instruments found in archaeology sites». Στὸ Zhao Feng κ.ᾶ. (ἐπιμ.) *The universe of music- a history. China. Supplementary Volume I. Instruments*. UNESCO/IMC Project.

# πολυφωνία

## Συντακτική Επιτροπή

Γιώργος Βλαστός, Γιώργος Δούσης  
Αλίνα Καλοπανά, Γιάννης Μπελώνης  
Νίκος Πουλάκης, Γιάννης Σαμπροβαλάκης

## Αρχισυνταξία, επιμέλεια ύλης

Γιάννης Μπελώνης, Γιώργος Βλαστός

## Συμβουλευτική Επιτροπή

Βασίλης Γιώτης, Τάσος Κολυδάς, Ηλίας Κοτζιάς,  
Κατερίνα Λεβίδου, Βάσω Συρακούλη,  
Γιάννης Τσελίκας, Γιάννης Φούλιας

## Καλλιτεχνική επιμέλεια / dtp

Γιώργος Βλαστός, Θανάσης Βράιλας, Τάσος Κολυδάς

## Κεντρική διάθεση, Αλληλογραφία, Συνδρομές

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ»

Λ. Κωστακιώτης & ΣΙΑ Ε.Ε.

Μαντζάρου 4, 106 72 Αθήνα

Τηλ.: 210 3636281 - 3634174

ΤΕΥΧΟΣ 2 • ΑΝΟΙΞΗ 2003